

ULUSLARASI BAKALORYA PROGRAMI

TÜRKÇE A DERSİ UZUN TEZİ

BATILILAŞMANIN AYAK İZLERİ

Kategori: Cat 1

Sözcük Sayısı: 3905

Araştırma Konusu: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında Türk Batılılaşma sürecinde yaşanan hızlı değişimlerin ve oluşturulan yeni kurumsal yapıların kadına, bireye ve topluma olan etkisinin incelenmesi.

Mayıs 2023

İçerik

I: GİRİŞ	3
II. GELİŞME	5
II: I. Batılılaşma ve Bürokrasi	5
II. II. Batılılaşma ve Kadın	9
II: III. Batılılaşmanın Bireysel ve Toplumsal Etkisi	15
III. SONUÇ	17
Kaynakça	19

I: GİRİŞ

‘Saatleri Ayarlama Enstitüsü’, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın çok kültürlü bir imparatorluğun küllerinden doğan genç bir ulus devletinin Doğu ile Batı arasında sıkışıp kalan fertlerini vitrine çıkarttığı, onların yaşadıkları değişim ve çelişkileri ince bir ironi ve zengin metaforlarla anlattığı bir romandır.¹ Roman, eski ile yeninin, geçmişten taşınan irrasyonel anlayışlar ile modernizmin yapı taşlarını oluşturan akılcı anlayışların ve bu değişimlerden etkilenen insanların iç çatışmasını alegorik bir hicivle gözler önüne sermektedir.

Roman, Batılılaşma arayışı içinde önem taşıdığı düşünülen ama işlevselliği ve kurumsallaşma süreçleri tartışmalı yeni kurumları simgeleyen Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün kuruluş ve işleyişinde büyük rol oynayan Hayri İrdal’ın anıları olarak kaleme alınmıştır. İrdal’ın kendi içsel muhasebesini yaptığı bu kişisel yolculuğu, aslında Türk toplumunun Batılılaşma serüveninin bireyler ile toplumsal ve bürokratik yapı üzerinde yarattığı sarsıcı dönüşümü, değişen değerleri ve bunun ortaya çıkarttığı çatışmaları yansıtmaktadır.

1893 yılında doğan Hayri İrdal, Türk Batılılaşma tarihinin en zorlu dönüşümlerinin yaşandığı bir dizi dönemin tanığıdır. II. Abdülhamid İstibdadı, II. Meşrutiyet’in karmaşası, bir zamanların Dünya İmparatorluğunun yok oluşu, “muasır medeniyetler” hedefi doğrultusunda ortaya konulan Cumhuriyet projesi ve bu proje doğrultusunda hayata geçirilen köklü devrimler ile bu süreçlerin bireysel ve toplumsal zihinlerde bıraktığı tortular, Hayri İrdal’ın kişiliğini şekillendiren yapı taşlarını oluşturmaktadır.² Söz konusu uzam, Batılılaşma kavramının insanların zihniyetinde yer ettiği fakat kendilerini ikna sürecinin son derece zor olduğu bir zaman dilimidir.

---

¹ Gündüz, Olgun “*Türkiye’nin Batılılaşma Serüveninde Özgün Bir Portre: Ahmet Hamdi Tanpınar*”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 3, Sayı: 3, 2002

² Moran, Berna. “*Türk Romanına Eleştirel Bakış*” I. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998

Anlatıcı İrdal, roman boyunca değişen değer yargılarını sorgularken eylemleriyle dűşünsel dűnyası arasındaki bu farkların huzursuzluğunu iç monologlarına yansıtır.

Seçilen bu roman, çağdaşlaşma/modernleşme/Batılılaşma fikirlerinin adeta tartışılmaz kutsal kavramlar olarak algılandığı bir dönemin karmaşasını trajikomik dille ele almaktadır. Bu yolla Tanpınar, analitik gözlemlerine zenginlik katan alegorik ve ironik bir yaklaşımla toplumun hem geçmişine hem de bugününe bakarken, zengin bir karakter ve uzam havuzu yaratarak değişimin öncülerine, bu değişime direnenlere, bu değişimden yararlanmak isteyenlere ve en önemlisi “*eşikte kalanlara*” ya da kitaptaki metaforla “*saatlerini bir türlü ayarlayamayanlara*” hayat vermeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada Saatleri Ayarlama Enstitüsü (SAE) eserinin kurgusunda büyük önem taşıyan toplumsal ve bireysel yapılarıdaki değişimlerin Batılılaşma arayışı ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Bu çerçevede geleneksel toplumların modernleşme sürecindeki tartışmaların değişilmez olgusu olan kadının toplumdaki rolü konusu, kitaptaki ana kadın karakterler değerlendirilerek çalışmaya kapsamlı bir şekilde eklenmiştir.

Tanpınar’ın bu eseri, Türkiye’de hakkında kapsamlı akademik çalışmaların yapıldığı romanlardan biridir. Ulusal Tez Merkezi’nde bulunan 15 tezin yanı sıra, söz konusu esere çeşitli boyutlarına atıfta bulunan çok sayıda makale bulunmaktadır. Bu çalışmada Batılılaşma sürecindeki hızlı değişimlerin ve oluşturulan yeni kurumsal yapıların kadına, bireye ve topluma olan etkisi incelenecektir. Bu çerçevede ana iskelet Batılılaşma ve Bürokrasi, Batılılaşma ve Kadın, Batılılaşmanın Bireysel ve Toplumsal Etkisi adlı üç ana başlıkta yapılandırılmıştır.

II. GELİŞME

“Uysal kalabalık insana başta kendisi olmak üzere herşeyi unutturuyordu.” (Tanpınar 134)

II: I. Batılılaşma ve Bürokrasi

Batılı modern kurumlar, modernleşme sürecini hızlı adımlarla gerçekleştirmek isteyen geleneksel toplumların ihtiyaç duydukları toplum mühendisliğinin, önemli araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Ancak Batı'nın kendi deneyimi sonucu ortaya çıkan bu kapitalist modeli besleyecek kültür ve sınıfsal bilinç eksikliği, bu deneyimlerin önemli bir kısmının başarısızlığına yol açmış, sonunda devlet büyük bir rant dağıtma kurumuna dönmüştür.³

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, insanların geçmişten biriktirdikleri anlayışların üzerine “zamanın ruhunun” dayattığı yeni değer yargılarıyla sınındıkları ve modern kurumlarla tanıştıkları bir zamandaki bocalamaları üzerine kurgulanmaktadır.⁴ Romanın merkezinde, Türkiye’de her biri farklı zamanları gösteren saatleri aynı ayarda yürütmek, saatini tüm diğer saatlerle eşleştirmeyenlere ceza kesmek, halka saat sevgisi aşılacak gibi işlevleri olan “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” bulunur. Bu basit, hatta gerekliliği sorgulanır yapının kuruluş ve kurumsallaşma pratiği, saplantılı Batılılaşma çabalarını sorgulatacak seviyede sıkıntılar doğuran, toplumsal ve kültürel temeli olmayan bazı adımların parodisine uygun bir zemin hazırlamaktadır.

Yazar, bürokrasinin bireylerin davranış şekillerinde yarattığı olumsuz etkiyi ironik bir dil aracılığıyla roman boyu okura hissettirmektedir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde oluşan anlamsız

---

³ Yenal, Oktay, “Cumhuriyet’in İktisat Tarihi,” Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2001

⁴ Dergisi, Gorgon. “Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde Modernleşme Sancısı - Gorgon Dergisi.” *Gorgon Dergisi*, 19 Eylül. 2019, gorgondergisi.com/saatleri-ayarlama-enstitusunde-modernlesme-sancisi. (Erişim Tarihi: 10.03.2023)

bürokrasi, liyakatsiz, akraba-tanıdığa bağı kadrolaşma ve siyaset kurumuyla tartışmalı ilişkiler, sağlam temeli olmayan binanın ilk sarsıntıda ağır hasar almasına benzer bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Romanın başkarakterlerinden Halit Ayarcı, kuruluşunun önderliğini yaptığı Enstitünün çağdaşlaşmanın bir aracısı olduğuna inanmaktadır. “*Biz içtimai bir davanın üzerindeyiz. Hizmet için buraya geldik.*” (Tanpınar, 249). Aynı zamanda Batılı anlamda kurumsallaşmanın ve örgütlenme modelinin kavramlarına hâkimdir. “*Bu asra birçok ad verilebilir. Fakat o her şeyden evvel bürokrasi asrıdır.*” (Tanpınar 277). Ayarcı’nın her tartışmada konuyu yeniliğe bağlaması, hatta çoğu zaman karmaşık ve anlamsız cümleler kurarak karşısındakilere üstünlük sağlayabilmesi bu dönemdeki toplumsal değişimlerin halk tarafından tamamen öğrenilemeyip, sindirilemediğine ilişkin bir eleştiri olarak yorumlanabilmektedir. “*–Monşer, bu tam bir filozof, hem de muhtaç olduğumuz filozof... Zaman felsefesi... Anladınız mı?*” (Tanpınar 220).

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün kurulması temeli oturmamış nedenlere dayanmakta olsa bile Ayarcı’nın dile getirdiği söylemler ve toplumun etkilendiği bazı durumlar, Enstitünün gerekliliğine zemin hazırlamıştır. “*Müşterek zaman müşterek iştir.*”, “*Refahın yolu sağlam bir zaman anlayışından geçer.*” (Tanpınar 230). Enstitünün kurulmasını sağlayacak somut- rasyonel ihtiyaç ise önemli bir şahsın cenazesine bir başka önemli şahsın yetişememesiyle bulunur ve Enstitü’nün kurulması için gerekli meşruiyet sağlanmış olur.

Sırada kişilerin ve toplumun bu ihtiyaç için ikna edilmesi vardır. Romanın anlatıcısı Hayri İrdal, yolculuğuna “*Böyle iş mi olur? Hayatta yeri ne bunun?*” sorusu ile başlarken kısa zaman sonra. “*Hiçbir işi olmayan kurum, yavaş yavaş kendi varlığı etrafında işe sahip olmaya başladı,*” (Tanpınar 231). bakış açısına geçmektedir. Tanpınar, İrdal’ın kendini içtimai bir davanın neferi haline dönüştürdüğü bu süreci anlatırken, bireysel ve toplumsal hayatın tutarsızlıklarını,

kurumların işlevsizliğini derin bir eleştirel bakış açısıyla ele alarak kurumların da arada kalmışlığını hiciv yüklü bir dille sunmaktadır.

İrdal bu arada kalmışlığı roman boyunca sorgulamakta ancak sürecin kendisine sağladığı konumu korumak için göz ardı etmeyi sürdürmektedir. *“Ah Ya rabbim bir kaçabilsem! Fakat niye kaçacaktım ki? Böyle bir ilgiyi bütün ömrümde görmemiştim.”* (Tanpınar 269). sözleri, İrdal’ın kendisiyle samimi bir yüzleşmesinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu ilgiyi sürekli kılma güdüsü, İrdal’ı roman boyunca geleneksel değerlerini görmezden geleceği bir dizi eyleme sürüklemektedir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü roman boyunca çok kere denetlenmiş, ancak tüm bu süreçler bazen hediyelerle, bazen Enstitünün görkemli çalışma alanları ve kalabalık personelinin yarattığı etkiyle çoğu zaman ise Halit Ayaracı’nın ikna dozu yüksek ateşli konuşmaları sayesinde atlatılmıştır. Ancak gelen son heyet “ecnebi”, yani Batılı olacak ve Enstitüyü çoktan modern kapitalist aşamaya geçmiş bir göz ve çağın gereklerine uygunluğu ve işlevselliği noktalarına odaklanarak teftiş edecektir. *“Heyetin reisi kendisine ikram ettiğim içkiyi kabul edeceği yerde doğruca telefona koştı ve 0135’i arayarak saatin kaç olduğunu sordu. Aldığı cevap üzerine evvela duvardaki saate, sonra yüzüme baktı. -Böyle bir kolaylık varken bu müesseseye ne lüzum var? diye sordu.”* (Tanpınar, 377). Heyetin reisi bakış açısını karşı tarafa yansıtmak için sorduğu bu basit soruyu bir nevi retorik tartışma haline getirmektedir. Ayrıca, yazarın oluşturduğu durum çerçevesinde yetkili alaycı bir tutum içerisinde kurumun gerekliliğini Hayri İrdal’a ve okura sorgulatmaktadır.

Düzgün bürokratik yapılarda çalışanlar yetenek ve becerileri sonucunda işe alınmalı ve uygun pozisyonlara yerleştirilmelidir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü incelendiğinde ise kariyer yapısının ve işe alımların yüzeyselliği gözlemlenmektedir. Hayri İrdal şöyle anlatıyor; *“O ayar*

istasyonlarında çalışmayı tercih etmişti. Ve o sayede evlendi. Ve tabii evlenir evlenmez kocasını yelkovan şubesi şefi ve mütehasısı yaptık. Damadımı da dışarda bırakacak değildim ya!” (Tanpınar 259). Bu söylem kurum içi ilişkilerin liyakatten daha etkili olduğunu göstermektedir. *“Bilhassa bu sonuncu izdivaç bana enstitüde ayrıca bir nikâh memurluğu tesisi fikrini verdi. Fakat Halit Ayarcı işin ciddiyetini bozar korkusuyla bu çok yerinde teklifi reddetti.”* (Tanpınar 260). Hayri İrdal’ın kurumsal bir nikâh memurluğu talebi, Tanpınar’ın alaycı yaklaşımının en üst noktalarından biridir. Gerçi nikâh memurluğu pozisyonu oluşmasa da Saatleri Ayarlama Enstitüsü zamanla ‘Yelkovanları Ayarlama Dairesi’ ve ‘Saatleme Bankası’ gibi kuruluşları ortaya çıkarmış ve buralarda da çok sayıda kişiyi istihdam ettirmiştir. Ancak, ne kadar çok kurumsal yapı olursa olsun kurumlarda çalışanların bir kariyer yolcuğunun sağlam bir temele dayalı olmadığı söylenebilir; çünkü yeteneklerine göre işe alınmamış ve buldukları konumdan sonra hangi sırayla bir kariyer yolculuğu izleyecekleri sadece içinde buldukları eş-dost-akraba üçgenine bağlı olarak gelişmektedir.

Tanpınar, Halit Ayarcı’nın kurdurduğu Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün ilk işe alımlarında kronizm (eş-dost kayırmacılığı) ve nepotizmin (akraba kayırmacılığı) ne kadar yaygın olduğundan sıkça bahsetmektedir. Enstitü’nün kuruluş aşamasında Ayarcı ile Belediye Başkanı arasında personel alımlarına ilişkin yapılan diyalog, liyakatin tam tersine adam kayırmacılığın övüldüğü bir düzenin eleştirisini ortaya koymaktadır. *“Müessesemize tam referansı olmayan, iyi tanımadığımız kimse giremez. Bunun için de prensibimiz gayet sağlam. Memurlarımızın yarısı, kendi akraba ve yakınlarımız olacak. Yarısı da dışardan güvendiğimiz yüksek insanların tavsiyelileri.”* (Tanpınar 244). Bu tariften Ayarcı için önemli olanın bu akrabaların işi gerçekten yapıp yapamayacak olmasından çok bağlılığı artırma ve akrabalık ilişkilerini güvence altına alma eğilimleri olduğu çıkarılmaktadır. İşe alımlarda kendi tanıdıklarından olmayan bir genci tarif etmek için kullanılan

'iş arayan tavsiyesiz' sıfatından da ne kadar kendi çevrelerine bağlı dışarıdan girmek isteyenlere de bir o kadar uzak ve tutucu oldukları çıkarımı yapılmaktadır. İrdal işindeki durumu tarif ederken "*Bir işim vardı, fakat yapacağım bir iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum*" (Tanpınar 231) dile getirmesiyle kurumun yüzeyselliğini ve işlevsizliği gösterilmiştir. Bunun yanı sıra, kurum içerisinde bir ödül gibi kanıksanmış itaat ve bağlılığı artırıcı eylemlerin de bulunduğu yorumu yapılabilmektedir. Hatta bu eylemler hiyerarşik düzenin üst katmanında bulunan yetki ve otorite sahibi kişiler tarafından da desteklenmektedir: "*Roma imparatorları, krallar, büyük diktatörler hep kendileri gibi düşünsünler diye eşyalarını dostlarına hediye ederlerdi*" (Tanpınar 17). Çalışanların eş-dost-akraba üçgeni çevresinden kurulu olması ve bu birliktelikler sonucunda gelişen rüşvet sistemini de okura yansıtmaktadır.

Tanpınar'ın kadının çalışma hayatındaki yeri, çalışmanın toplumsal açıdan önemi gibi ekonomik faaliyetlere ilişkin birçok konuya dikkat çekici ideolojik bir vurgu yapmadığı söylenebilir. Tanpınar, maddi ve ekonomik olgulara yaptığı göndermelere rağmen sorunu daha çok kültürel düzlemde ve estetik planda algılanmaktadır.⁵

II. II. Batılılaşma ve Kadın

'Saatleri Ayarlama Enstitüsü' romanı geleneksel aile yapısı, kadın erkek ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konulardaki değişimlerin kadından ziyade erkeklerde yarattığı çelişkiler üzerinden anlatılmaktadır. Romanın anlatıcısı Hayri İrdal, bu değişimleri içselleştiremeyen ancak bu değişimin sunduğu fırsatlardan yararlanmak ve modernleşme karşısında olmadığını gösterme amacı içinde sık sık iç çatışmalar yaşayan bir karakterdir.

---

⁵ Oktay, Ahmet, "*Entelektüel Tereddüt*", İstanbul: Everest Yayınları, 2003

İrdal'ın kadına ve toplumsal rolüne bakışı başlangıçta erkek egemen kültürün acımasız ataerkil değerlerine sahipken, “*Kordonsuz saat, yularsız hayvan, nikâhsız kadın gibidir,*” (Tanpınar 191) ifadesi İrdal'ın kadının yeri ve ahlaki değerleri konusunda kafasındaki sınırın bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Ama romanın ilerleyen bölümleri İrdal'ın kadınlara ilişkin düşünceleri zikzaklı yollarla Batılılaşma yolunda ilerlemektedir. Tanpınar'ın hayata dair notlarının derlendiği ‘*Günlüklerin Işığında Tanpınar’la Başbaşa*’⁶ adlı yapıtta da “*Hayatımı iki şey mahvetti. Parasızlık ve kadınsızlık.*” (Enginün, Kerman 62) diyen Tanpınar, İrdal'ın hayat örgüsünü kadınsız ve parasız bir dönemden, zengin ve kadınlarla dolu bir döneme sıçratarak kişisel ironisinin de aracısı yapmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kaleme aldığı Saatleri Ayarlama Enstitüsü eserindeki kadın karakterlerin her biri Batılılaşma hareketlerinin Türk toplumundaki kadının yeri, toplumsal cinsiyet rolleri ve aile yapısı algıları çerçevesinde incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken özellikler barındırmaktadır.

Eserde sembolik anlamı en öne çıkan karakter romanın baş anlatıcısı Hayri İrdal'ın halası Zarife'dir. Romanın başında İrdal'ın gözünden Zarife, son derece acımasız sıfatlarla tanımlanırken, “*Halam neşesiz, somurtkan, son derece sofu, kibirli, alıngan,*” (Tanpınar 62) olağanüstü bir diriliş öyküsüyle tamamen farklı bir karaktere bürünmektedir. Romana düz bir okuma yapıldığında, Zarife'nin ölüp dirilmesi ile sahip olduğu bu ikinci başlangıcın sorgulamasını yaparak bambaşka bir kişiliğe büründüğü ve servetini harcayıp hayattan keyif almaya başladığı görülmektedir. “*Her ne pahasına olursa olsun saklayacağım*” dediği servetine, artık “*Ne saklayacağım ne de arttıracacağım. Oturup çıtır çıtır yiyeceğim!*” (Tanpınar 69) bakış açısı zihnindeki dönüşümün önemli bir göstergesidir. Önce kendi bedeniyle barışarak kişisel bakım ve

---

⁶ Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep “Günlüklerin Işığında Tanpınar’la Başbaşa” İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008

kıyafetlerine harcamalar yapar, ardından sosyal ortamlara dahil olur, evlenir ve dünyayı keşfe başlar. İrdal halasının yeni tutumunun şekillenişini; ‘(bedenini) eskisi gibi hor görmedi’, ‘onu elinde olmadığı kusurlar yüzünden... haksız yere mahkûm etmedi’, ‘Hatta bu vücudun... tek dayanağı olduğunu iyice kafasına koydu’ (Tanpınar 69) şeklindeki söz öbekleriyle okura olumlu ve yapıcı bir algı çerçevesinde sunmaktadır.

Zarife halanın bu değişimini bir metafor olarak da okumak mümkündür. Osmanlı’nın geleneksel ve muhafazakâr değerlerini simgeleyen Zarife figürünün yeniden hayata gelişi, kurulan genç Cumhuriyet’in hedeflediği kendi hayatının, gücünün ve kimliğinin farkında, kendini gerçekleştirmeyi hayal eden kadın bireyinin ortaya çıkışı olarak da değerlendirilebilir. Zarife, Tanpınar’ın geçmişle gelecek arasındaki dönüşüm ve değişim ilişkisinde sürekliliğin önemine atfettiği değerın güzel bir temsilidir; çünkü bu yeni kadın, aile değerlerine sahip çıkan, yeni eşini maddi manevi destekleyen, onunla ortak bir yaşamdan zevk alan, yani muhafazakâr değerlerle aşırı şekilde çatışmayan bir modernliğin temsilcisidir. Romandaki diğer kadınlar ise geçmişle şimdi arasındaki kopuşun etkilerini çeşitli boyutlarıyla yaşayan figürlerdir. Bu yeni kadınlar, Hayri İrdal’ın hayatında değişik zamanlarda oynadıkları farklı rollerle bu sorgulamanın nesnesi olmaktadır.

Romanın bir diğer önemli karakterlerinden biri de geleneksel ve muhafazakâr kadını sembolize eden Hayri İrdal’ın ilk karısı Emine’dir. Yapıtta fiziksel özellikleriyle ele alınmayan, hatta cinsel anlamda kadınlığından bahsedilmeyen tek figür Emine’dir. ‘Emine, şirin, saf ve her şeyden evvel iyi kalpli bir insandı.’ (Tanpınar 83). Emine sadakati, fedakârlığı ve elindekilerle yetinmesini bilen karakter olarak öne çıkmaktadır. İrdal, iç muhasebesini yaparken sıkıntı duyduğu, huzursuzluk yaşadığı, çelişkide kaldığı her noktada “Emine ölmeseydi hiçbir olmayacaktı” (Tanpınar 356) ifadesini kullanarak bu ölümün arkasına sığınmaktadır.

Hayri İrdal, sık sık Emine’yi övse de aslında samimiysiz ve bencil bir tavır sergilemektedir. Emine, İrdal’a göre, hayatına giren diğer kadın karakterlerin aksine mutlu edilmesi gereken, uğruna mücadele edilen, rüya gördüren bir kadın değildir. “*Emine benden iyisini bulamazdı. - Hakikatte bulurdu. Bulması lazımdı. Zavallı Emine! - Benim de şimdilik ondan iyisini bulmam oldukça güçtü.*” (Tanpınar 79) sözleri, Emine’nin İrdal’ın yakın zamandaki temel gereksinimlerini karşılayacak, hayatını kolaylaştıracak bir figürden öte olmadığı ‘şimdilik’ sözcüğü ile desteklenmektedir. İrdal her ne kadar hatalarını “*Emine’sizliğe*” bağlasa da onun ardından çıktığı yolculuktan ve geldiği noktadan memnundur. “*Birinci karım çok iyi kadındı. Fakat beni anlayacak seviyede değildi. Onun için hayatta muvaffak olamamış, kendimi tanıyamamıştım,*” (Tanpınar 178) sözleri bu duygusunun bir itirafıdır.

Hayri İrdal’ın ikinci eşi Pakize ise, modernleşmekte olan ülkedeki kadınlar açısından bir geçiş dönemi figürüdür. Güzeldir, modern dünyayı keşfetmeye ve parçası olmaya açıktır. Kadınlığına ilişkin farkındalığı yüksektir, ama en önemlisi kendisine ve hayatına dair hayallerinin olmasıdır. Sorun, bu hayalleri gerçekleştirecek ya da gerçekleştirmek için mücadele edecek toplumsal, kültürel ve iktisadi altyapının olmamasındandır. Sinema, Pakize’nin bu hayallerini gerçekleştirdiği ikinci, ama gerçekte asıl özümsemiği dünya haline gelmektedir. Dünyayı, içinde yaşadığı zamanı sinemayla keşfeder ve benliğini izlediği karakterlerle kendini özdeşleştirerek hatta o rollere bürünerek şekillendirmektedir. “*Beyaz perdenin karşısında o kadar kendinden geçer, o kadar her şeyi bırakırdı ki, sonunda yaşadığı hayatla seyrettiği macerayı birbirinden ayıramaz hale gelirdi.*” (Tanpınar 151). Bu durum, aslında yeni insan tipini yaratmak için kitlesel iletişim araçlarının rolünün önemini daha o zamandan bize göstermektedir. İrdal zenginleştiğinde ise Pakize yeni hayat standartlarıyla, sinemalarda ‘*birbirinden ayıramaz hale*’ geldiği yeni benliğini daha çok eş ve aile hayatına yansıtmaktadır. Pakize zengin, varlıklı İrdal’ın ‘*koluna*

yakısan’ rolüne hazırdır. Cemiyet hayatında hızla ön plana çıkarak sadece İrdal’ın gücüne konumunda bir kişinin sahip olabileceği kadın olarak bir arzu ve statü sembolü haline gelmekte, bir diğer anlamda romanın ana karakterlerinden biri olan Selma’ya benzemektedir.

Romana adı geçen bir başka kadın ise Selma karakteridir ve olay çözümlemesinde farklı okumalara olanak sağlayan en önemli karakterlerden biridir. İrdal’ın gözünde zarif, güzel, asil, donanımlı bir statü simgesi bir kadındır. “*Elimden gelse alıp götüreceğim, yatağımın başucuna avize diye asacağım.*” (Tanpınar 206) betimlemesi İrdal’ın gözünden Selma Hanım’ın ulaşılmaz özelliklerine biçilen değeri göstermektedir. Tanpınar, romanın ilerleyen bölümlerinde Selma’nın bu güçlü maskesinin arkasındaki kocasını seven, sayan, geleneksel aile değerlerine çok da uzak olmayan bir portreyi ortaya çıkartmaktadır. Bu durumu fark eden İrdal’ın büyük bir şaşkınlıkla; “*Ona bağlıydı. Onu seviyor, kıskanıyor ve ondan korkuyordu,*” (Tanpınar 265) gibi sözleri dış görünüş ve algıların, kişinin gerçek hisleriyle ilgisi olmayabileceğine ilişkin farkındalığını okuyucuya sunmaktadır. Selma Hanım’ın kocasının yalanları ile yüzleşmesi sonucunda duyduğu üzüntüyü İrdal’ın “*Hiç kimse yıldız olarak kalamıyordu. Muhakkak hayalimizdeki yerinden inecek, herkese benzeyecekti.*” (Tanpınar 266) şeklinde yorumlaması geleneksel değerlerini sorgulayan yapısına bir gönderme olarak da değerlendirilebilmektedir.

Geleneksel bir aile yapısında yetişmiş olan Hayri İrdal’ın “*tanıdığım hiçbir kadına benzemiyordu*” (Tanpınar 228) diyerek romana sunduğu Nermin karakteri, Tanpınar’ın okuyucuya geliştirmekte olan modern toplum yapısında kadının gördüğü yer ve sahip olduğu statü hakkında düşünme fırsatı yarattığı bir figür olarak değerlendirilebilir. Halit Ayarlı ile akrabalık ilişkisi vasıtasıyla SAE’de işe başlamış olması nepotizmin, örgü örüp konuşmak dışında bir iş yapmamasına rağmen yönetime yakın bir pozisyonda çalışması liyakatsizliğin ve üç kere boşanmış olmasıyla modern kadının aile değerleriyle sorun yaşadığı şeklindeki önyargıların temsilcisi olarak

konumlandırılmasına yol açmaktadır. Nermin'in kadın erkek ilişkisine yaklaşımı, Hayri İrdal'la ilk tanışmasında “*Zaten akli başında insan bu asırda karısını kıskanmaz. Fakat erkeklerimizin fikri terbiyesi henüz bu mertebeye gelmediği için*” (Tanpınar 229) sözleri ile yeni modern kadının ahlakına ilişkin gelenekçi çevrelerin olumsuz bakışına temel sağlamaktadır. Nermin'in özellikle cinselliğini keşfeden ve sorgulayan bir kadın olması da toplumun bu anlamda halı altına süpürdüğü pek çok trajedinin tartışılmasına imkân verdiği düşünülebilmektedir. Nermin'in “*küçük kızlara ilgi duyan kocasıyla*” problem yaşayan bir kadına; “*Sırtına bir orta mektep önlüğü geçiriver, dedim... Önce olmaz dedi. Ama şimdi de adamcağız evden çıkmıyor.*” (Tanpınar 229) şeklinde anlattığı hatırası, Tanpınar'ın uç bir örnekle okurda geleneksel toplumun dört duvar arasına sıkıştırdığı tabuların üzerine düşünme ve sorgulama etkisini yaratma arzusu ortaya koyulmaktadır.

Hayri İrdal'ın ünlü bir şarkıcı olmak isteyen büyük baldızı, okura yeni bir tartışmanın penceresini aralamaktadır; “toplum beğenisinde bayağı olana yönelme”. Büyük baldızın makam usul bilmeden, detone sesine rağmen beğenilen bir şarkıcı olması, “musikiyi” geçmiş ile bugünü bağlayan unsurların önde gelenlerinden biri olarak romanda yaşanan kırılmanın hüznü bir betimlesidir. Geleneksel kültürle yetişmiş bir birey olan Hayri İrdal'a göre klasik Türk musikisi yüksek bir zevk ve ince bir estetiğe hitap etmektedir. Halit Ayarçı'nın; “*Herkes kendi boşluğunu bir parça duygu ile doldurmak, kendini süslemek istiyor. Fakat musukiden o kadar anlamıyorlar ki, şarkıları güfteleri için seviyorlar... Sizin bahsettiğiniz ölçüler geçmiş zamanda kaldı.*” (Tanpınar 224) sözleri; “sanatın sanat için mi, yoksa toplum için mi yapılması gerektiği”⁷ şeklindeki evrensel tartışmanın Batılılaşma yolundaki bir toplumda başladığının işaretlerini taşımaktadır. Musukinin bozulan ritmi, Tanpınar'ın bozulan ahenk ve kaybolan estetik algılamasını yansıttığı dikkat çekici bir sembolizm olarak da ortaya konabilmektedir.

---

⁷ Çalan, İbrahim, “Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Rüya ve Musiki” Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2017

II: III. Batılılaşmanın Bireysel ve Toplumsal Etkisi

Romanın geçtiği dönemdeki toplumsal yapıyı değerlendirebilmek için tarihi ve güncel yapıyı bir bütün olarak incelemek gerekmektedir. Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde, Doğu-Batı sentezinin toplumda ve bireylerde farklı yansımalarının yaşandığı bir dönem anlatılmaktadır. Romanda, toplumsal olayların değerlendirilmesiyle bireylere dair incelikli çözümlerinin aynı platformda okura sunulduğu da gözlemlenmektedir. Tanpınar, toplumun Tanzimat ile Batı'ya yöneldiğini, ancak geçmişini bırakmayıp geleceğe de tam anlamıyla sarılamadığını ve bu durumun yaşam döngüsünde parçalanmışlıklara ve ikiliklere sebep olduğunu düşünmektedir.⁸

Tanpınar, İrdal'ın ağzından Şehzadebaşı'nda yer alan bir kıraathane ve müşterilerini tasvir ederken dış görünüşü tarif eden sıfatlar ve karakter betimlemelerini kullanarak *“Kendine mahsus eski ile yeni arasında bir dil, hemen hemen o kadar yapmacık bir kıyafet ve başta Frenk taklidi sivri bir sakalla bir çehre uydurmuştu.”* (Tanpınar 130) toplumun modernleşmeyi yüzeysel olarak benimsediğini ancak gerçek anlamda modernliğin ve gelişimin yansımalarının yok sayıldığını ortaya koymaktadır. *“Bunun dışında hakikaten yeni bir fikir veya meselesi olanların sözü ilk defalar sadece nezaket ve biraz da tecessüs yüzünden dinlenirdi. ... Bütün ciddi şeyler böyleydi.”* (Tanpınar 132). Buradaki 'yüzünden' sözcüğü de zorunda kalındığı zaman, mecburiyetten anlamını okura daha net bir şekilde yansıtmaktadır. Osmanlı'da var olan ve Batılılaşma yolunda zamanla yok olması hedeflenen toplumsal sınıflar kıraathanede de açık bir şekilde yer almaktadır. *“Onlar Nizamıalemcilerdi. Dünyayı düzeltme zahmetini üstlerine alan bu aristokratların altında daha geniş bir tabakaya “Esafil-i Şark” adı verilmişti”* (Tanpınar 132). İrdal'a kıraathane sakinlerini en güzel Halit Ayaracı tarif etmektedir. *“Bu insanları hep bir çeşit aralıkta yaşıyorlarmış gibi düşündüm, isterseniz onlara kapının dışında kalanlar da diyebiliriz. Muasır zamana*

---

⁸ Moran, Berna. *“Türk Romanına Eleştirel Bakış” I*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998

girememiş olmanın şaşkınlığı içinde yarı ciddi yarı şaka, tembel bir hayat” (Tanpınar 135). Yazar, Ayarcı’nın kıraathanedeki insanlara yönelik karakter betimlemelerini, buldukları uzam içinde toplumun Batılılaşma ile muhafazakarlık, geçmiş ile gelecek arasında kalmış kesiminin genelini tarif etmek amacıyla kullanmaktadır. Tanpınar, toplumun Tanzimat ile Batı’ya yöneldiğini, ancak geçmişini bırakmayıp geleceğe de tam anlamıyla sarılmadığını ve bu durumun yaşam döngüsünde parçalanmışlıklara ve ikiliklere sebep olduğunu okura düşündürmektedir.

Tanpınar, romanında kılık kıyafetlere atıfta bulunularak kelimeye farklı anlamlar yüklenmektedir.⁹ İrdal’ın iç monoloğunda *“Eski şapkalarımız, ayakkabılarımız, elbiselerimiz gün geçtikçe bizden bir parça olmazlar mı?”* (Tanpınar 16) söyleminden *‘Eski elbiselerle’* kişilerin geleneksel değerleri ve *‘Yeni bir elbise giyen adam az çok benliğinin dışına çıkmışa benzer.’* cümlesindeki *‘yeni elbise’* tamlaması ile de değişen düzenin topluma uyum sağlamanın simgesel bir anlatımıdır. Hatta giysilerin insanların karakterlerini değiştirebileceğine olan inancını, *‘Ben artık bir başkasıyım!’* (Tanpınar 16) cümlesindeki yoğun tonlamayla da dile getirmektedir.

Batılılaşmanın birey üzerindeki yansıması, İrdal’ın Türlü Meslekler Bankası’nda göreve başladığında Müdürü Cemal Bey’in hediye ettiği ona ait bir kıyafeti giymesi ile karakterinin de dönüşüme uğradığı ve kıyafetlerin Cemal Bey’in karısına duyduğu aşkı doğurduğunu düşünmektedir. *“Müslüman terbiyeme, üç çocuk babası olmama rağmen... Selma Hanımefendiye delicesine âşık oldum.”* (Tanpınar 16). İrdal’ın bu tutumu, kıyafetleri, kendi duygularının ve davranışlarının sorumluluğundan kaçabilmesi ve onları örtbas edebilmesi için yarattığı açık bir kapı konumuna getirmektedir. Bireyin geleneksel değerleri ve Batılılaşma eğilimi arasındaki çatışmayı yansıtan romanda, birey ve toplum yapısı beraber değerlendirildiğinde, Tanpınar’ın dönemin gidişatına uygun olarak toplumun modernleşmeye olan yönelimini kılık kıyafet örnekleri

---

⁹ Güner, Hatice Kübra, *“Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Romanlarında Eşya,”* Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019

ve bireylerin bu duruma bakış açısını iç ve dış monologlar çerçevesinde okurun gözleri önüne sermektedir.

III. SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *'Saatleri Ayarlama Enstitüsü'* romanı, Türk toplumunun modernleşme sürecinde yaşadığı hızlı değişimleri, yeni kurumsal yapıları ve bu sürecin bireye, kadına ve topluma olan etkilerini ele alan önemli bir eserdir. Bu süreç içinde oluşan farklı değer yargıları nedeniyle sıkışıp kalan bireyleri vitrine çıkartılmakta ve onların yaşadığı çelişkiler ironik bir anlatım ve zengin metaforlarla sunulmaktadır.

Romanın baş karakteri Hayri İrdal, Batılılaşma sürecinin en önemli sembolü olan saatlerin ayarlanması konusunda uzmanlaşmış bir kişidir. Enstitüye alındıktan sonra İstanbul'da yaşadığı değişimleri ve kurumsal yapıların getirdiği zorlukları deneyimler. İrdal'ın bakış açısıyla geriye dönüş tekniği kullanılarak yapılandırılan olay örgüsünde; bürokrasi, toplumsal yapı, hiyerarşi, kadın, aile gibi konular yer almaktadır. Odaklanılan bu alanlarda, Batılılaşma sürecindeki dönüşümlerin sancıları gözlemlenir. Roman, eski ile yeni anlayışlar çerçevesinde hem toplumsal hem de bireysel alanlarda yaşanan çatışmaları, alegorik bir hicivle gözler önüne sermektedir. Eser boyunca, Batılılaşma kavramının ideal olarak alındığı, ancak bu kavramın bireysel ve toplumsal etkilerinin tartışılmadan, çağa yetişip modernleşme düşüncesi adı altında alınan yüzeysel kararlar, yaptırımlar, davranışlar ve ilişkilerin yarattığı sorunlar bu tezin merkezinde yer almaktadır.

Roman, bir yandan karakterler üzerinden toplumsal değişimleri aktarırken bir yandan da bürokratik yapılardaki modernleşmenin eksikliklerine ve işlevsel olmayan yapısına eleştirel bir yaklaşımla değinilmektedir. Batılılaşma sürecinde önem taşıdığı düşünülen, fakat gerekliliği sorgulanmadan ve kurumsallaşma basamakları tartışılmadan hızla oluşturulan yeni yapıları simgeleyen, *'Saatleri Ayarlama Enstitüsü'* olay örgüsünde önemli bir yere sahiptir. SAE'nin bir

temele ve sağlam bir ideolojiye dayalı olmayan bürokrasisi, liyakatsiz ve eş-dost-akraba üçgeni çevresinde oluşan kadrolaşması ve siyaset kurumuyla tartışmalı ilişkileri Batılılaşma aşamasında olan bir toplumda ortaya çıkan bu kurumun Batılılaşma serüveninde kat edilecek uzun bir yolunun olduğunu yansıtmaktadır.

SAE, Türk toplumunun modernleşme sürecinde yaşadığı çatışmaları, kadınların toplumdaki konumunu, bireylerin kimliklerini ve toplumun sosyal yapısını ele alır. Kadın karakterler romanın önemi, onların yaşadığı zorluklar, toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanması ve kadınların eğitimli olma arzusunun gösterilmesiyle vurgulanmaktadır. Romandaki kadın figürlerinin bazıları, Hayri İrdal'ın anılarında geleneksel Türk toplumundaki; aile yapısı, kadın erkek ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konuları barındırdığından bu incelemede ele alınmıştır.

İstanbul'un modernleşme süreci, geleneksel kültürün yıkılmasına neden olurken, birçok karakter köklü bir değişime direnmekte ve eski değerlerine bağlı kalmaktadır. Eser boyunca kullanılan Osmanlıca ve Farsça kelimeler, mecazlar, soyut göndermeler ve betimleyici ironik dil kitabın kurgusuyla bir araya geldiğinde, geçmişle bugünün sürekliliğinin arayışında olan Tanpınar'ın¹⁰ okura yansıttığı anlamları destekleyen unsurlar olarak yerlerini almaktadırlar. Roman, Batılılaşma sürecinin getirdiği zorlukların ve toplumsal değişimlerin bireylerde yarattığı çatışmaları gösterirken, aynı zamanda Türk toplumunun geçirdiği dönüşümün bir belgeseli olarak da değer taşımaktadır. Bu nedenler çerçevesinde, *'Saatleri Ayarlama Enstitüsü'* romanı, Türk toplumunun modernleşme sürecindeki hızlı değişimleri, yeni kurumsal yapıların yarattığı etkileri ve bu sürecin kadınlar, bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini yansıtan önemli bir eserdir.

---

¹⁰ Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep "Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa" İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008

Kaynakça

- Tanpınar, A. H. “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü.*” İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017
- Gündüz, Olgun “*Türkiye’nin Batılılaşma Serüveninde Özgün Bir Portre: Ahmet Hamdi Tanpınar*”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 3, Sayı: 3, 2002
- Moran, Berna. “*Türk Romanına Eleştirel Bakış I.*” İstanbul: İletişim Yayınları, 1998
- Yenal, Oktay, “*Cumhuriyet’in İktisat Tarihi,*” Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2001
- Dergisi, Gorgon. “Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde Modernleşme Sancısı” *Gorgon Dergisi*, 19 Eylül. 2019, gorgondergisi.com/saatleri-ayarlama-enstitusunde-modernlesme-sancisi. (Erişim Tarihi: 10.03.2023)
- Oktay, Ahmet, “*Entelektüel Tereddüt*”, İstanbul: Everest Yayınları, 2003
- Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep “*Günlüklerin Işığında Tanpınar’la Başbaşa*” İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008
- Çalan, İbrahim, “*Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde Rüya ve Musiki*” Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2017
- Moran, Berna. “*Türk Romanına Eleştirel Bakış*” I. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998
- Gürer, Hatice Kübra, “*Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Romanlarında Eşya,*” Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019
- Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep “*Günlüklerin Işığında Tanpınar’la Başbaşa*” İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008